
VRIJEDITI I KOŠTATI: SOCIOKULTURNE PRETPOSTAVKE TRANZICIJE U NOVIJIM RADOVIMA HRVATSKIH EKONOMISTA

Vjeran KATUNARIĆ
Filozofski fakultet, Zagreb

UDK: 316.7:330.1](497.5-69)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 12. 2. 2004.

Predmet razmatranja čine tri pristupa sociokulturnim pretpostavkama tranzicije u Hrvatskoj u radovima hrvatskih ekonomista: redukcionizam/neoliberalizam, kontekstualizam/neoinstitucionalizam i relativizam/"treći put". Prvi pristup ili zanemaruje ili razumijeva sociokulturne pretpostavke u smislu modela *homo economicus* u sklopu teorije "racionalnog izbora". Drugi pristup implicira šire razumijevanje sociokulturnih vrednota (od modificirane verzije racionalnog izbora do socijalnoga konstrukcionizma). Treći pristup (gdje "relativizam" znači krajnji oblik neoinstitucionalističkoga koncepta "ovisnosti o prijašnjem putu", a "treći put" ideju "socijalno-tržišnoga gospodarstva" na nekapitalističkim osnovama) nema širu podršku među glavninom ekonomskih stručnjaka u Hrvatskoj. U isti mah sociološki pristupi tranziciji artikulirani su podjednako u smislu neoinstitucionalizma i "trećega puta", dok praktički nema radova koji podržavaju ekonomski redukcionizam. Politološki pristup, pak, artikulira vlastiti raspon u smislu bliskom neoinstitucionalizmu, da bi objasnio prilagodbe institucija liberalne demokracije na rascjep između tradicionalnih i modernih vrednota u hrvatskom društvu. Autor zaključuje da takva konstelacija pristupa triju disciplina ne odražava bitno različite aplikativne mogućnosti, pri čemu dominiraju ekonomski modeli na osnovi ekonomskoga redukcionizma.

Vjeran Katunarić, Filozofski fakultet,
Odsjek za sociologiju, I. Lučića 3, 10000 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: vjeran.katunaric@zg.htnet.hr

UVOD

Istraživače s područja društveno-humanističkih znanosti opravdano smeta što ekonomska literatura često površno pristupa sociokulturnim činjenicama koje uvjetuju ekonomski razvoj. S druge strane, pak, ekonomsko razumijevanje neekonomskih činjenica, pa i onda kada nije dovoljno artikulirano, uvelike određuje ukupna znanja i stupanj njihove primjene u razvoju. O primatu ekonomije, koji je sam po sebi sociokulturna činjenica važna za razumijevanje tranzicije, riječ je u prvom dijelu ovoga priloga, iza čega slijedi objašnjenje političkoga konteksta u kojem se formirala suvremena ekonomska misao u Hrvatskoj. Središnji dio članka opisuje i komentira stajališta odabranih ekonomskih radova o toj temi. U zaključnom se dijelu razmatra pitanje mogu li sociološki i politološki radovi o tranziciji u Hrvatskoj promijeniti argumente ekonomskoga redukcionizma samo u sferi teorijskog objašnjenja i empirijskih analiza tranzicije ili pod nekim pretpostavkama mogu ići dalje od toga, u sferu tekuće politike u javnom i privatnom sektoru.

PRIMAT EKONOMIJE

Ekonomska analiza obuhvaća sociokulturne pretpostavke razvitka vlastitim modelom "ovisnosti o prijašnjem putu" (*path dependency*), što je ugaoni kamen neoinstitucionalističkoga smjera u ekonomiji (usp. Altman, 2000.; Torfing, 2001.), ili se oslanja na modele iz društvenih znanosti, na primjer "homo economicus" sociologije racionalnog izbora (Coleman, 1990.; usp. Zafirovski, 2003.). U svakom slučaju, odnosi između ekonomskih i izvanekonomskih područja uređeni su na osnovi ekonomskoga determinizma. Čak i u kulturalističkim teoremima društvenoga razvoja, kao što je Weberov teorem o protestantizmu ili Huntingtonov o "sudaru civilizacija", ekonomski determinizam izbija u prvi plan. Tako ono što Weber želi objasniti jest zapadni ekonomski uspjeh, dok Huntington ekonomski razvoj uzima kao glavnu polugu rasta zapadne civilizacije na račun ostalih.

Ekonomski determinizam, napokon, postaje sinonim praktične primjene znanja, čime ekonomija – najprije na Zapadu, a potom na Istoku – osvaja vrh piramide znanja. Prednosti ekonomske znanosti mogu se opisati na sljedeći način:

Priznatost. Ekonomija više i izravnije od drugih znanosti utječe na politike država, poduzeća i masovnih medija, a time i na životne izglede milijarda ljudi. Iako se smatra jedinom "tvrdom znanosti" izvan kruga prirodnih znanosti, što potvrđuje i Nobelova nagrada za ekonomiju, njezin izvanakademski utjecaj ponajviše duguje primjeni ekonomskih modela koji se temelje na rizičnom pojednostavnjivanju pretpostavki

o uvjetima i učincima ekonomskoga djelovanja, odnosno njihovom zanemarivanju. Tako modeli bliski teoremima poput "nevidljive ruke" ili "Pareto optimuma" s jedne strane motiviraju empirijska istraživanja i provjeru, a s druge generiraju ideološke krivotvorine (Hunt, 2001.). Najčešće, da bi se premostio jaz između empirijskoga skepticizma i ideologiziranja te pokušala smanjiti neizvjesnost koja proizlazi iz velike složenosti društava i razvojnih situacija, a koja toliko mori društvene znanosti da uglavnom onemogućuje primjenjivost njihovih znanja – ekonomski modeli posežu za redukcionističkim rješenjima koji graniče s "fundamentalizmom" (Meagher, Wilson, 2002.). Pa ipak, i vjerojatno upravo zbog toga – jer, smatra se, bolje je učiniti nešto nego ništa – povjerenje poslodavaca u ekonomska znanja mnogo je veće nego u društvene znanosti, otprilike nalikuju povjerenju u liječnika spram travara. Zbog toga se ekonomisti mnogo manje od drugih stručnjaka deprofesionaliziraju, pa su među političarima koji se regrutiraju iz raznih struka ekonomisti političari najčešće i ekonomisti praktičari, a da se ne govori o ekonomistima poduzetnicima.

Stereotipnost. Visok profesionalni ugled ekonomije dalje se širi stereotipno. U široj javnosti, koja o znanju o društvu ima nediferenciranu predodžbu, od ekonomista se često očekuje – slično šamanskom vjerovanju u mjerodavnost svećenika ili liječnika koje ljudi pitaju i o stvarima izvan njihove domene – i autoritativno mišljenje o društvu. Tema ovoga rada to također ilustrira. Pa ipak, ekonomisti su za takvo stanje najmanje krivi. Razlog što šira javnost, političari ili poduzetnici ne znaju da se temom društva kompetentno bave sociolozi leži prije svega na samoj sociologiji, kojoj teško polazi za rukom javno razlučiti svoj predmet bavljenja od, na primjer, političkih znanosti, etnologije ili psihologije. Možda neke od njih bolje stoje u naporima za javnim distingviranjem svoga područja kompetencije, no ostaje činjenica da iza slabo vidljive profesije ne zrači stereotip kojim se mogu pohvaliti ekonomisti, medicinari ili pravnici. Isto tako, stručnjacima će se radije oprostiti sociološki, kulturološki ili politološki nego ekonomski diletantizam.¹

Primjenjivost. Oспорavanje primata ekonomije akademskim razlozima, u ime ravnopravnosti različitih područja znanja i pravu svakoga od njih na vlastiti redukcionizam, nema izgleda na uspjeh izvan sveučilišne predavaonice. Ekonomski redukcionizam predvodi novu generaciju znanja, tzv. "modus 2" (Gibbons i sur., 1997.), čija se primjenjivost ostvaruje u različitim djelatnostima, a sve više tržištem proizvoda i usluga. Iako primjena pojedinih ekonomskih modela u ekonomskoj politici može biti štetna za cjelokupno gospodarstvo i društvo, važna je načelna mogućnost primjene s posljedičnim rizikom (pogreške), što je ekonomija izborila u suradnji sa svo-

jim poslodavcima u poduzećima i državi. Za neprimijenjene oblike znanja, kakva je npr. golema većina socioloških, rizik se, naravno, ne može ni ustanoviti. Prednost primijenjenoga znanja dobro oslikava fukoovska formula, po kojoj je diskurs (ne)znanja ujedno diskurs (ne)moći.

Epohalan oblik moći. Ekonomski poredak znanja i poredak društva ne odražava trenutačan odnos snaga u demokratskom parlamentu. Upravo obrnuto; epohalan poredak moći, kapitalizam, parlamentarnu desnicu i ljevicu sve više zbija oko istovrsne ekonomske politike. Propašću centralnoplanske ekonomije na Istoku i dekonstrukcijom kejnzijanske države blagostanja na Zapadu osjetno su smanjene ingerencije države u gospodarstvu, a s njima i utjecaj i ugled društvenih znanosti u odnosu na ekonomsku znanost.²

Diskurs pobjednika. Premda se ekonomska znanost institucionalno formirala u isto vrijeme kada i društvene znanosti – krajem 19. stoljeća – i odmah isticala svojom praktičnom primjenjivošću u mnogim zanimanjima (Fourcade-Gourinchas, 2001.), a uskoro je, zahvaljujući djelima J. M. Keynesa,³ pružila teorijsku podlogu za odlučujuću državnu intervenciju u (američkoj) privredi – svoj je današnji primat u svijetu znanja ekonomija stekla ponajviše zahvaljujući usponu neoliberalizma. Neoliberalizam je doktrina koja ekonomski redukcionizam pretvara u praksu korporacijske politike, politike međunarodnih institucija, kao što su MMF i Svjetska banka, te politike sve većega broja država (Fourcade-Gourinchas, Babb, 2002.). Uz pomoć financijskih i drugih sredstava moći i utjecaja – političkih, vojnih, medijskih, znanstvenih i tehnoloških – koji se nalaze pod kontrolom najrazvijenijih zemalja i najvećih korporacija – neoliberalizam globalizira model tržišta oslobođena svih povijesnih ograničenja. On je potkopao ekonomsku osnovu poredaka koji se zasnivaju na karizmatskom ili tradicijskom autoritetu vjerskoga ili svjetovnoga vođe, državne ili partijske vlasti (usp. Ekelund, Tollison, 1997.), afirmirajući time racionalno i tržišno posredovano privređivanje, cijenu, nasuprot rastrošnosti, samoumišljenoj vrijednosti i nemarnu odnosu prema ekonomskoj kalkulaciji, svojstvenima ponajprije karizmatskoj vlasti (Weber, 1976.). Sličan oblik ekonomske neracionalnosti karakterizira i merkantilizam starih carstava i državnoplansku privredu, koja se u socijalističkim zemljama prometnula u servis državnopartijskog aparata i vojne industrije. Diskurs novoga pobjednika označuje maksima "vrijediš koliko koštaš".⁴

EKONOMSKA TRANZICIJA: POLITIČKI OBRAČUN?

Zbog uznapredovalih učinaka ekonomskoga neoliberalizma sa sredstvima moći koja mu stoje na raspolaganju, i zapadnoeuropsko društvo, sudeći po sumornim komentarima sociologa, mijenja svoj identitet: "S gledišta resursa moći, povra-

tak masovne nezaposlenosti i pokušaji smanjenja socijalno-gradanskih prava izgleda da revidiraju implicitni društveni ugovor u Zapadnoj Europi nakon završetka Drugog svjetskog rata" (Korpi, 2003., 606). Na bivšem istoku Europe, uključujući Hrvatsku, društveni ugovor nije bio "implicitan", nego zakonski zajamčen u korist radnika i trajnosti radnog mjesta. Kako onda razumjeti razloge napuštanja državnoplanske ili dogovorne ekonomije, očito sigurnije i legitimnije sa stajališta društvene većine i njezine "sociokulturne matrice", u korist tržišne ekonomije koja narušava i sigurnost i "matricu"?

Jedna novija sociološka studija upućuje na to da razloge promjene na Istoku valja tražiti upravo u sferi "resursa moći", odnosno borbi između različitih elita i njihovih ekonomskih ideologija (Bockman, Eyal, 2002.). Tako je pokazalo da su u razgradnji načela istočnoeuropske ekonomije, osim ekonomskih autoriteta sa Zapada, važnu ulogu – a u nizu slučajeva i glavnu – imali domaći reformski ekonomisti. Oni su desetljećima vodili ideološku borbu protiv modela planske ekonomije iza kojeg je stajala čvrstolinijaška partijska nomenklatura. Na koncu su, početkom 1990-ih, u nekim slučajevima, a ponajviše u Rusiji, postali najzagriženijim zagovornicima "šok-terapije". Razlog tome autorice studije vide u nastojanju reformista da što prije i djelotvornije potkopaju ekonomske temelje staroga poretka, a time i svoje političke gospodare. Dakle, nije riječ o (doktrinarnom) uvjerenju o neprijepornim prednostima modela slobodnoga tržišta – bilo intrinzičnim, kao što je veća efikasnost, bilo ekstrinzičnim, kao što su zaposlenost ili opće ekonomsko blagostanje stanovništva. Tržišna ideologija poslužila je prije svega kao oružje u obračunu s političkim protivnikom.

Takva rekonstrukcija uklapa se u opću sliku nastajanja današnjega poretka moći. Nekad podređena elita stručnjaka sklonih reformama, zapravo prisiljenih taktizirati formulama "mješovitoga gospodarstva" – vjerojatno je iz istih motiva neko vrijeme izgledao privlačan i jugoslavenski model samoupravljanja – a uistinu zainteresiranih za uspostavu pravila igre u kojoj će do nogu potući nadmoćnu nomenklaturu, na koncu pobjeđuje i nameće beskompromisan, "čist tip" tržišnoga gospodarstva. Koliko se u tu priču uklapa hrvatski slučaj?

Jedan dio ekonomske misli u Hrvatskoj možda se rađao iz takvih motiva, no slika je u cjelini drugačija i složenija. Ekonomska je misao nakon 1990., doduše, napustila teorijske pretpostavke socijalističkoga samoupravljanja i "dogovorne ekonomije", slično istočnoeuropskim reformistima, ali je ostala vezana za sudbinu nove države na način koji nije bitno različit od odnosa između ekonomske misli i države u zadnjem desetljeću druge Jugoslavije. Još u ranim 1980-ima hrvatski su

kritičari (slično slovenskima i srbijanskima) samoupravnu ekonomiju označili kao kočnicu ekonomskoga razvitka koja sputava poduzetništvo i inovativnost na kojima se temelji tržišno gospodarstvo, kao neusporedivo učinkovitije (Županov, 1983.; Korošić, 1988.). No pomak 1990-ih prema liberalizmu nije išao do "šokterapijske" krajnosti, niti su načela tržišnoga gospodarstva i njegov radijus u odnosu na državnu nadležnost u gospodarstvu shvaćeni na isti način. Potonje je pitanje, dapače, postalo ključnim. Ono je u svojoj biti političko, i to ništa manje u novoj hrvatskoj državi nego u zadnjem desetljeću jugoslavenskoga socijalizma. Tada se pitanje "treba li se država miješati u gospodarstvo" nije moglo, kao ni danas, razumjeti u svom doktrinarnom, zapravo dvosmislenom, obliku: pa zar država ne suodređuje položaj sudionika na tržištu i onda kada u nj ne intervenira? Pitanje je postalo ekonomski i politički razumljivo kada se prevelo kao pitanje "titulara", naime o "čijoj je državi" riječ. I tada i danas jezikom ekonomije progovaraju različite političke koalicije. U očima ekonomskih eksperata, pa i šireg stanovništva, glavni grijeh savezne jugoslavenske države nije bila ekonomska rastrošnost i neefikasnost. Na kraju krajeva, govoreći u kategorijama idealnoga tipa (inače omiljena u pojmovnom modeliranju postulata neoklasične ekonomije), jedna država ipak je manje skupa od pet ili šest (novih). No savezna država nije demonirana zbog skupoće, nego zbog toga što je percipirana kao zapreka širenju ovlasti drugih država – tada još formalno određenih – u njezinu sastavu.

Sama (doktrinarna) kontroverza između ekonomskog etatizma i liberalizma, skupa s pitanjem ekonomskoga suvereniteta, nije se bitno promijenila na novoj zagrebačkoj adresi. Jedino što se iz dobrog dijela Hrvatskog sabora, potaknutim strahom od brza istjecanja novog i teškog mukom stečenog suvereniteta, oštrica domoljubne retorike umjesto na Beograd i Knin okomljuje na strani kapital i domaće "kolaboracioniste".⁵ Međutim, korpus ekonomske ekspertize, a slično je bilo u jugoslavenskom kontekstu,⁶ ne odslikava taj politički rascjep. Tako neki analitičari zagovaraju jaču izvoznu orijentaciju, odmrzavanje deviznoga tečaja i osjetnu devalvaciju nacionalne valute, dok se drugi tome suprotstavljaju, smatrajući da bi forsiranje izvoza uz devalvaciju kune dovelo do niza štetnih posljedica koje bi debelo premašivale one korisne posljedice. Nadalje, neki ekonomisti skloni liberalizaciji smatraju da je upravo otvoreno i slobodno tržište velika šansa za Hrvatsku, a ne nešto od čega se treba braniti protekcionističkim mjerama (Mihaljek, 2000.). Koja opcija ima veći koeficijent "domoljublja" ili više zaslužuje epitet "nacionalnog interesa"? Naravno, takva retorika oduvijek služi zamagljivanju interesa i zlopotrebi ekonomske analize, jer se ekonomski dobitnici i gu-

bitnici nikada ne razlikuju po nacionalnoj pripadnosti, nego po poduzećima, zanimanjima, društvenim klasama ili područjima svijeta. Analiza dugoročnih posljedica protekcionizma, na primjer, vjerojatno bi pokazala da je riječ o politici podjednako opasnoj za ekonomski razvoj zemlje, kao što bi bilo i potpuno izlaganje međunarodnoj konkurenciji. Može li se naći mjera? Koga zaštititi od konkurencije i s kojim razlogom? To su pitanja na koja još nema pouzdana odgovora ni u koncepcijama protekcionizma bez nacionalističkih pobuda (Horvat, 2002.).

U svakom slučaju pitanje državne suverenosti u gospodarstvu može se teorijski artikulirati na dva načina: kao dio neoinstitucionalističkoga pristupa u ekonomiji koji uvažava ulogu države kao glavne institucije koja ispravlja mane tržišta (u korist većine stanovništva) (usp. Baletić, 2001.) i kao dio sociokulturnog obrasca stavova i ponašanja ljudi koji gaje paternalistički odnos prema državi (usp. Šiber, 1998.). Kako odnos između gospodarstva, države i društva ili kulture vide hrvatski ekonomisti?

TRI PRISTUPA

Odabrani radovi hrvatskih ekonomista^{6a} podijeljeni su u tri skupine, od kojih su prve dvije teorijski ujednačenije (i brojnije), dok je treća heterogenija (i rjeđe zastupljena).

Ekonomski redukcionizam i neoliberalizam

U ovim radovima sociokulturna dimenzija je, uključujući viziju društva, reducirana, bilo da joj se pridaje sporedna važnost bilo da se o njoj govori implicitno, a u prilog apsolutiziranja određenog, najčešće neoliberalnoga, ekonomskog modela tranzicije, koji u tom svojstvu objašnjava dosadašnje ishode tranzicije i/ili formulira uvjete za uspješnu tranziciju.

Analizirajući transformaciju vlasničke strukture i korporacijskog upravljanja u Hrvatskoj, Nevenka Čučković dokazuje da samo određen oblik vlasništva pogoduje kvalitetnom menadžmentu (Čučković, 2001.). Prepoznaje ga u obliku gdje je dominantan strani ulagač, jer prema rezultatima empirijskih istraživanja u svijetu, donosi najveće inovacije u upravljanju poduzećem, uključujući kulturu korporacijskoga ponašanja, poslovne i etičke norme te financijsku disciplinu, a nadalje napredak u poslovnoj politici i politici restrukturiranja.

Naravno, o blagotvornosti strategijskoga stranog ulagača može se pouzdano govoriti samo u mikroekonomskim okvirima, i to opet samo u nekim segmentima, naglašava Čučković, jer drugi vanjski učinci mjera – kao što je otpuštanje jednog broja zaposlenih – ne moraju imati pozitivan predznak. Autorica drži da ti problemi ulaze u područje makroekonomske politike te socijalne i niza drugih politika u nad-

ležnosti vlade. U skladu sa svojim temeljnim pristupom, očekuje da će većim umnažanjem broja stranih strateških (privatnih) ulagača doći do općega porasta zaposlenosti, a time i životnoga standarda i socijalne sigurnosti stanovništva. Dočim se država, prema njezinu sudu, ne bi smjela miješati u takav proces rasta i razvoja i preuzimati ikakve upravljačke ingerencije u gospodarstvu, nego bi trebala što prije privatizirati gospodarstvo prema modelu većinskoga stranog ulagača.

Čučković pokazuje da je privatizacija s domaćim "tajkunima" pod pokroviteljstvom HDZ-a, u pravilu bez početnoga kapitala poduzeća i na neregularan način, uz još razmjerno velik preostali dio vlasništva u državnom portfelju i k tome loše upravljanim, bjelodano potvrdila (neoliberalnu) tezu da je država loš gospodarstvenik. Nepovoljne stavove najšire javnosti u odnosu na proces privatizacije ona pripisuje pogrešno odabranom modelu privatizacije, te uz davanje većeg udjela stranim ulagačima preporučuje brži razvoj tržišta kapitala, a to su načini na koje su se privatizirale najuspješnije tranzicijske zemlje, u prvom redu Mađarska.

Velimir Šonje pripada onim rijetkim ekonomistima ovo-ga smjera koji su u dijalogu i suradnji sa sociolozima potražili interdisciplinarnu argumente, prije svega u razumijevanju "sociokulturnoga kapitala" kao "skupa neformalnih normi koje utječu na individualni izbor i na koje individualni izbor povratno utječe...". On smatra da sociološki uvid učvršćuje argumente o prednostima liberaliziranog u odnosu na državno kontrolirano, odnosno samoupravno gospodarstvo (Šonje, 1998.). Štoviše, otkriva da se kvaziliberalizam hrvatske ekonomske politike može objasniti kao skup takvih normi koje ometaju širenje liberalne privrede, pa u njih ubraja krađe, propasti banaka, korupciju, pogreške u privatizaciji, slabe izvozne rezultate (Šonje, 2001.). Po njegovu mišljenju, zapreke liberalizaciji proizlaze iz dubljeg i starijeg sloja društvenih navika, koje obilježuju paternalizam i nepotizam, a na koje se nastavlja etnička isključivost. Takva ekonomija – a Hrvatska je 1990-ih tipičan slučaj – sebe štiti visokim carinskim stopama i prereguliranim tržištem rada. Stoga bi, što se Hrvatske tiče, valjalo liberalizirati cijelo gospodarstvo (za sada su to donekle samo bankarsko i novčarsko tržište), javni sektor svesti na najnužniju mjeru, zapravo pretvoriti u servis liberalizirane privrede, dočim antiliberalne ideje i ponašanja, koji izvire iz kolektivismu i srodnih sociokulturnih obilježja hrvatskoga društva, treba postupno zamjenjivati individualizmom, kompetitivnošću, spremnošću na rizik i sličnim obilježjima.

Opisujući na taj način liberalizam kao idealan tip, autor demonstrira argumentacijsku strategiju svojstvenu novom ekonomskom redukcionizmu te neoliberalizmu kao praktičnoj izvedbi te redukcije, zapravo istovrsnu s nekadašnjom idea-

lističkom obranom socijalizma spram zbilje "realnoga socijalizma". Postavlja se, dakle, analogno pitanje: postoji li neki drugi svijet kapitalizma ili samo paleta "realnih kapitalizama" (južnoameričkog, sjevernoameričkog, japanskog, ruskog, indijskog itd. – usp. Nef i Robles, 2000.)? Dalje, može li liberalizam u najvećem dijelu svijeta, od Afrike preko Azije do Južne Amerike, biti "lažan" zbog loših društvenih navika u tim zemljama, kojima stalno kuca na vrata hipotetski dobroćudni zapadni ulagač?

Argumentacijska strategija Dubravka Mihaljeka nešto je drugačija i oslanja se na komparativnu istraživačku literaturu (Mihaljek, 2000.). On drži da postoje brojna rješenja i provjereni putovi uspješna razvoja – od političke odlučnosti do obrazovanja, od financiranja obveznicama i dionicama do dereguliranoga i fleksibilnoga tržišta rada te privatizacije koju podupiru strani ulagači. Međutim, kako stvoriti poticajnu društvenu klimu za takve promjene? Autor, poput mnogih drugih, slijedi Putnamovu koncepciju socijalnoga kapitala (Putnam, 1993.), premda ona nudi komparativni opis umjesto objašnjenja načina na koji se hijerarhijske, klijentelističke i korupcijske veze mogu zamijeniti vodoravnim, civilnim i participacijskim vezama (usp. Portes, 1999.; Rossteutscher, 2002.).

Međutim, Mihaljek poseže i za institucionalnim, a po uzročnosti endogenetskim objašnjenjem, smatrajući da se pravni sustav zemlje može – nakon ne predugoga vremena – učiniti efikasni(ji)m, a vladu pouzdanim izvršiteljem pravnih normi i odluka; dotle sam proces promjene valja započeti promjenama u sudstvu, inspeksijskom kontrolom rada javnih poduzeća i ustanova te sličnim mjerama provođenja zakona, iako samo ti koraci nisu dovoljni. Valjalo bi, po njegovu mišljenju, istodobno zasjeći u stari ekonomski organizam tako da se smanje troškovi rada, dio zdravstvenih troškova prebaci s poduzeća na stanovništvo te potakne razvoj finansijskih tržišta. Povoljne učinke takvih mjera ilustrira na primjerima Irske, Velike Britanije, Danske, Kanade i SAD-a te Poljske i Mađarske.

Ovu skupinu interpretacija prikladno zaokružuje zbornik radova o hrvatskom približavanju Europskoj uniji (Ott, 2003.), u kojem se na više mjesta provlači stajalište da prilično velike mane hrvatskoga gospodarstva proizlaze iz dviju razina društva: birokratizirane i rastrošne države te društvenih vrednota u kojima prevladava autoritarnost, egalitarizam i antiindividualizam. S druge strane, snage individualne inicijative i poduzetništva izvire iz rijetkih poduzetničkih inicijativa, djelomično stimulativne porezne politike i aktivnosti nevladina sektora.

Najveća vrlina ujedno je i najveća mana redukcionističkoga pristupa, a tiče se već spomenutoga problema složenosti (društvenih interakcija kao posljedica izazvanih ekonom-

skom akcijom). Pred tom složenošću sociolozi zastaju, kao da ih trajno onemogućuje u aplikativnom mišljenju, dočim ekonomisti izvode svoje ideje iz kabineta u praksu ekonomske politike odlučnošću nekoga tko je ne samo svjestan (namjerne) reduktivne pogreške nego može manje ili više precizno predvidjeti njezine posljedice, polazeći pritom od osnovne, i opravdane, pretpostavke da nema politike ili mjere kojom netko ne bi bio zakinut ili oštećen, u što ulazi i (zaista skupo) održavanje stanja *status quo*. Središnje je pitanje, međutim, koji od (odreda reduktivnih) modela ekonomske politike proizvodi manje loših posljedica za većinu stanovništva – kratkoročno ili dugoročno. Pouzdana odgovora na to pitanje nema, a čini se da ga ne može ni biti, jer ekonomija ipak nije eksperimentalna, nego komparativna znanost. Ona pruža približne procjene izgleda da manje razvijeno gospodarstvo slijedi put razvijenijega, i pritom ostavlja mjesta iznenađenjima, a, naravno, i gubitnicima.

Prema tome, metateorija znanja-kao-moći, koja podsjeća na to da i povijest ekonomije pišu pobjednici, nenadomjestiv je okvir za objašnjenje krupnih ekonomskih odluka i promjena, uključujući i promašaje. U socijalizmu je rizik ekonomskih pogrešaka na sebe preuzimala Partija, a zapravo ih, karizmatikom manicom, nije ni priznavala. Danas sličnu prividnu odgovornost preuzima demokratski parlament, jer se na izborima ne bira vladajući model ekonomske politike (klijentelistički ili slobodnotržišni) nego se on obredno potvrđuje, što demokraciju čini sve teatralnijom, a razvoj sve više područjem tehnokratskog odlučivanja na razinama ili u ustanovama kao što su banke i poduzeća, do kojih državna uprava i parlament slabo dopiru ili nikako ne dopiru. Ova skupina ekonomskih interpretacija tranzicije na to neizravno, ali nedvosmisleno, upućuje.

Kontekstualnost i neoinstitucionalizam

U ovoj skupini radova sociokulturna dimenzija ima uzročni ili suodređujući značaj, što se podjednako odnosi na uloge institucija, odnosno države, i na lokalne običaje i navike, čime se dokazuje da je gospodarstvo ukorijenjeno u kulturu/društvo i da se upravo vodeći o tome računa može uspješno razvijati. U skladu s tim postulira se ravnoteža između tržišne alokacije i državne intervencije, iako empirijski ni praktički točka ravnoteže nije ustanovljena.

Pitanje dokle se može umaknuti ekonomskom redukcionizmu teorijski razmatra Vojmir Franičević. On odbacuje ekonomski redukcionizam kao "ekonomski imperijalizam" s iluzornim konceptom "ekonomskog čovjeka" i zalaže se za "ekonomijski institucionalizam", oslanjajući se na radove Geoffreya Hodgsona i Marka Granovettera, koji su objasnili uko-

rijenjenost ekonomije u društvenim odnosima i kulturnim obrascima (Franičević, 1998.). Franičević u proučavanju tranzicije vidi dobru priliku za razvijanje toga pristupa te poziva ekonomiste na dijalog s društvenim znanstvenicima kako bi se ne samo objasnila "postsocijalistička zbilja" nego i potpuni je "formulirala politika postsocijalističkih društava".

Sličnim, "evolucijsko-institucionalnim", pristupom Maja Vehovec obradila je temu poduzetništva u uvjetima tranzicije (Vehovec, 2002.). Ona se zalaže za fleksibilno usklađivanje novih formalnih institucija i starih sociokulturnih obrazaca, što ilustrira na primjeru reformi u Kini, dok su zemlje Srednje i Istočne Europe mahom slijedile preporuke Vašingtonskoga sporazuma koji se svodio na "šok-terapiju". Autorica pokazuje da nepoštivanje lokalnih tradicija "neformalnih institucija" – kojima se gaje osjećaji dužnosti, uzajamnosti, vjerske povezanosti – ne smanjuje nego, naprotiv, povećava poduzetnički rizik i transakcijske troškove te loše ekonomske izgleda u cjelini. Što se tiče Hrvatske, dvojbeniji stav mlađih dobnih skupina (ispitanika) prema poslovnom svijetu autorica objašnjava njihovim uglavnom negativnim desetogodišnjim iskustvom tranzicije. Iz toga izvodi zaključak, kojim potkrepljuje glavnu pretpostavku, da je "uspjeh poduzetništva rezultat interaktivnog djelovanja formalnih i neformalnih institucija".

Male zemlje općenito, a male tranzicijske zemlje pogotovo, koje žele steći prednost i zauzeti pogodnu tržišnu nišu u globalnom gospodarskom okruženju, izlažu se utoliko većim rizicima. Tom konstatacijom, čija dalekosežnost povlači za sobom mnogo više posljedica nego što ih sama ekonomska analiza može obuhvatiti, Ivan Teodorović otvara analizu ekonomskoga ponašanja Hrvatske (Teodorović, 2001.), napominjući da je Hrvatska imala priliku za bržu tranziciju u odnosu na druge zemlje, ali je tu priliku propustila. Objašnjava da je do toga došlo ponajprije zbog nemjerodavnosti prve vladajuće stranke (HDZ-a) te pogrešne i zakonski netransparentne privatizacije, zbog čega su se profitabilna poduzeća pretvarala u gubitaše, a velika poduzeća u državnom vlasništvu istodobno štitila od strukturnih promjena, što je dovelo do loših ekonomskih i socijalnih posljedica. Stoga, prema autoru, preostaje neizbježno prestrukturiranje poduzeća i daljnje povećavanje nezaposlenosti i relativnog siromaštva. Poručuje da socijalno bolno razdoblje mora biti privremeno i što kraće, a teret što ravnomjernije raspodijeljen. Više zbog takve (socijalno osjetljive) vizure promjena, nego zbog analize uzroka ekonomskih problema (koja naginje neoliberalnoj rekonstrukciji tranzicijskih pogrešaka: kao da su ispravna rješenja /bila/ nadomak ruke...) – ali ponajviše zbog uvodne konstatacije o iluzijama o komparativnim prednostima – Teodorovića

možemo svrstati u istraživače koji vode računa o zadanosti konteksta i prvorazrednoj ulozi institucija u ekonomski uravnoteženom razvitku.

Prijepor oko toga tko više upropaštava gospodarstvo i povećava siromaštvo: ekonomski liberalizam ili antiliberalizam (u tekućoj politici), u središtu je kritičkoga razmatranja Zvonimira Baletića o "liberalnoj doktrini" (Baletić, 2001.). Baletić Hrvatsku uzima kao slučaj u kojem se po tko zna koji put ponavlja sudbina "dužničkih ekonomija". Hrvatska je elita preuzela liberalnu doktrinu o slobodnom tržištu, zapravo "priprost model" krcat proturječjima, čime se zatvaraju oči pred stvarnim životom ekonomije u društvu. Napose u hrvatskom modelu privatizacije, ekonomskoj stabilizaciji, financijskom zaduživanju u inozemstvu, smanjivanju socijalnih prava radnika i građana te načinu stjecanja povjerenja kod stranih ulagača, autor prepoznaje liberalistički udar na hrvatsku ekonomiju i društvo, organizme koji su izrasli u gotovo posve drugačijem povijesnom i sociokulturnom kontekstu. Nameće se, međutim, pitanje, na koje nije odgovoreno: bi li (nanovo) podržavljena ekonomija postigla bolje rezultate i pod kojim uvjetima (te je li hrvatska elita, preuzimajući model liberalizacije, baš "naivno" upala u zamku ili se njime na neki način okoristila)?

Na to pitanje, kao i na složenije pitanje postoje li točke ravnoteže između tržišne alokacije i državne intervencije, čini se da nije moguće odgovoriti na način koji bi zadovoljio u biti ekspandirajuće interese jednoga i drugoga sektora, možda i nepomirljive. A možda ta neizvjesnost proizlazi iz neodređenosti, jer novi institucionalizam uključuje ne samo jednu nego tri vrste objašnjenja ovisnosti ekonomske politike o kontekstu ili "prijednom putu": modificirani "racionalni izbor" (što manja institucionalna adaptacija, to manji transakcijski troškovi), "povijesnu političnost institucija" (u održavanju ravnoteže moći, uključujući državni suverenitet) i "društveno učenje na osnovi prošlog iskustva" (ili kulturnu reinterpretaciju ekonomske politike, usp. Torfing, 2001.; Beyer, Wielgohs, 2001.). No kada bi se sva tri objašnjenja nekako povezala, moglo bi se zaključiti da Hrvatska i nema mogućnosti – možda ni potrebe? – napraviti razvojni skok time što bi "pretumbala" glavninu svojih institucija i društvenih normi, nego ide ili treba ići vlastitim putem. Takav zaključak vrlo je blizak idućoj skupini interpretacija. No iako u priličnoj mjeri logično slijedi iz neoinstitucionalne analize, nije rado prihvaćen među glavninom ekonomista.

Relativizam i "treći put"

U ovoj skupini radova sociokulturna dimenzija ima primat, bilo da se njome objašnjava ograničen domet dosadašnjih učinaka tranzicije i sumnja u mogućnost bitnih promjena u

bliskoj budućnosti, bilo da se predlaže alternativni smjer vođenja tranzicijske politike, npr. prema solidarnijem obliku ekonomije/društva, za koji se pretpostavlja da više odgovara temeljnim vrijednostima i normama (hrvatskoga) društva.

Samo su radovi dvojice autora, i to vrlo različitih po svojoj temeljnoj orijentaciji, uzeti kao primjeri ove skupine ekonomskih radova.⁷ Zatim, izraz "treći put" ne odgovara slavnom uzoru (Giddensa i Blaira), nego je idiosinkrazijski. Izrazom "treći put" u slučaju prvog autora, Ive Bičanića, označen je njegov radikalizirani oblik neoinstitucionalističkoga modela *path dependency*, koji je doveden do konzekvenci relativizma, pa izgleda kao "ekonomijski Huntington". Naime, Hrvatska je, prema autoru, već odavno "promašila" putanju koja vodi među razvijena gospodarstva i osuđena je i dalje ostati u svojoj putanji. U slučaju drugog autora, Branka Horvata, riječ je o pokušaju rehabilitacije modela samoupravne tržišne ekonomije.

Bičanić, dakle, tvrdi da Hrvatska razvojno stagnira već dvadesetak godina te je toliko zamorena reformama i transformacijama da "javnost često nije svjesna o kako se zahtjevnim procesima radi" (Bičanić, 2001.). Da bi se manje razvijena gospodarstva približila razvijenima, potreban je snažan uzlet s visokom stopom rasta održivom na duže vrijeme, a to se u najvećem broju zemalja nikada nije zbivalo, pa tako ni u Hrvatskoj. Hrvatska je danas, zaključuje autor, na europskoj ljestvici razvoja ondje gdje je bila prije stotinjak godina s gotovo nepromijenjenim osobinama gospodarstva, a to su zatvorenost, mali opseg vanjske trgovine, skromna ulaganja, posebno u ljudski kapital, te relativno visok udio državne potrošnje. S druge strane, sadašnji cilj razvoja, koji je politički isforsiran – ulazak u EU – kako upozorava autor, proizvodi težak udar na hrvatsko gospodarstvo (ponajviše zbog primjene prezahtjevnih propisa Unije). Također napominje da ni ekonomisti ni drugi stručnjaci nisu kadri objasniti "tajnu gospodarskih čuda", tj. kako iz niže orbite doći u višu razvojnu orbitu.

Autorov načelni skepticizam ne predstavlja samo izvedbu pesimističke varijante neoinstitucionalizma (optimistička, naravno opet u načelu, ne osuđuje aktere na ponavljanje ili nazadovanje – usp. Beyer, Wielgohs, 2001.), nego podsjeća na tvrdnje nekih neoklasičnih ekonomista da ne postoje ekonomski ciljevi kao takvi, nego samo ekonomska (i izvanekonomska) sredstva za postizanje (drugih) ciljeva (usp. Zafirovski, 2003., 23). Možda je "besciljnost" ekonomskoga razvoja i glavnih poteza ekonomske politike očiglednija u "nižoj orbiti", dakle u hrvatskom i sličnim slučajevima, nego u višim orbitama. Valja se prisjetiti i Karla Marxa, koji je (razvijeni) kapitalizam opisao kao "stroj za pravljenje bogatstva", gdje pro-

izvodnja roba postaje sama sebi svrhom. U perifernom ili, optimistički govoreći, tranzicijskom kapitalizmu još se uvijek čini da stroj bogatstva, koji je i razmjerno manji, radi za neku drugu svrhu, npr. nacionalnu ili socijalnu. Koliko dugo može ta iluzija trajati? Do idućega ekonomskog sloma, revolucije ili nečega trećeg?

Branko Horvat je, po svemu sudeći, jedini autor među ekonomistima koji je, nakon propasti jugoslavenskoga socijalizma, svejedno izvlačio optimističke pretpostavke o višesmjernom ekonomsko-društvenom razvitku, koji će, barem u jednoj grani, regenerirati "samoupravnu tržišnu ekonomiju" (Horvat, 2002., 1995., 1999.). Svojedobno velik akademski uspjeh i popularnost (doduše, više međunarodni nego domaći) njegove koncepcije možda se može objasniti i već spomenutim interesom za ekonomski reformizam kao kariku rušenja poretka centralnoplanske ekonomije. Međutim, Horvat nikada nije bio skroviti liberalni teoretičar ekonomije i društva. I dalje je ostao na bitno istim reformističkim stajalištima, koja u današnjem kontekstu, međutim, izgledaju radikalno i nimalo institucionalistički. Tako je, s jedne strane, žestoko osporavao učinke tranzicije i njihovo liberalno mentorstvo ("tržišni fundamentalizam"), a s druge je pretpostavljao da je samoupravno gospodarstvo izraz duboke prirode hrvatskoga (kao i bivšega jugoslavenskog) društva, tj. solidarnosti i uzajamnosti, koje traži što egzaktniju i što potpuniju korekciju tržišne konkurencije: prema uspostavljanju tržišnoga gospodarstva na nekapitalističkim (neprofitnim) načelima i s jakim javnim sektorom privrede (vlasnici udruženi u ekonomskoj demokraciji).

Premda i Horvatov model, poput drugih modela ekonomskoga mišljenja o društvu, ima obilježje apstraktnosti i jednostranosti, on je, barem u hrvatskom slučaju, originalno izveden iz sociokulturnih pretpostavki tranzicije i posve je suprotan redukcionističkom. Ondje gdje ovaj vidi najveći sociokulturni nedostatak hrvatske tranzicije – matricu kolektivizma – Horvat vidi najveću prednost.

Pokušaj pomirenja dvaju pristupa: makroekonomska strategija

Dokument makroekonomske strategije Hrvatske za razdoblje 2001. – 2015., čiji je koordinator Željko Lovrinčević i koju su usvojili Vlada i Sabor Republike Hrvatske (Lovrinčević, 2001.), izražava eklektičku ravnotežu utjecaja neoliberalna i neoinstitucionalista. Ona se ogleda u paralelnom nizanju predloženih mjera, od kojih jedne često proturječe drugima. To dobro ilustrira poglavlje o mjerama na tržištu rada, gdje se konstatira da Hrvatska ima razmjerno visoku cijenu rada, pa se predlaže da, između ostalog, "rast realnih plaća bude manji od rasta proizvodnosti rada". Ako se to, pak, ne može postići, prepo-

ručuje se da Vlada kontrolira ukupnu masu plaća u javnom sektoru. Privatnom se sektoru takva mjera preporučuje kao "poželjna". Slična se preporuka odnosi na porezno rastećenje plaća, ali se njome upozorava na to neka se strogo pazi da država ipak prikupi dovoljno sredstava za financiranje socijalne skrbi.

Dokument strategije opširno navodi rezultate socioloških istraživanja o "sociokulturnim preprekama" i "sociokulturnim prednostima" Hrvatske. Među zapreke ubrajaju se sklonosti egalitarizmu i državnom paternalizmu, niska razina civilnoga udjela građana i visoka razina oportunitizma (npr. prema utaji poreza i korupciji), a među prednosti hrvatske regionalne razvojne i kulturne razlike, kao izrazi bogatstva raznolikosti, "pobjedničko samopouzdanje" proizašlo iz posljednjega hrvatskog ratnog iskustva te radno i profesionalno iskustvo hrvatskoga iseljništva. Ako se bolje promotri, međutim, ispada da su značenja "prednosti" prividna, a "zapreke" ozbiljne. Na primjer, "pobjedničko samopouzdanje" ne može se uvrstiti u kategoriju morala prikladnu kapitalističkom tržištu ili demokratskom forumu, jer je izviralo iz suprotnih vrednota i situacija: altruizma i kolektivne, i to naglašeno etnonacionalne, solidarnosti. Što se tiče hrvatske regionalne raznolikosti i iskustava hrvatskoga iseljništva, oni se mogu i ne moraju dovesti u funkciju razvojnih ulaganja. S druge strane, međutim, "egalitarizam", "paternalizam" i "oportunitizam" – budući da su potkrijepljeni empirijskim nalazima o stavovima većine stanovništva Hrvatske – kao zapreke izgledaju stvarno i, dakako, obeshrabrujuće za ekonomsku liberalizaciju u Hrvatskoj.

UMJESTO ZAKLJUČKA: USPOREDBA S NEEKONOMSKIM RADOVIMA

Zaključak da Hrvatska u tranziciji trpi od velikih ekonomskih poteškoća zbog toga što hrvatsko društvo ima utvrđene mane i neizvjesne vrline zapravo je kvazisociološki. Donekle bi se mogao uskladiti s ranijim i sociološki nemodificiranim premisama teorije o racionalnom izboru, koja u Hrvatskoj jedva da ima pobornika (usp. Štulhofer, 2000.). Naime, uvjerenje da postoji ispravan ekonomski model koji se ne može uspješno primijeniti zbog naslijeđeno loših društvenih navika ekonomskih aktera počiva na pogrešnom suprotstavljanju idealnoga tipa ekonomskoga djelovanja i realnoga tipa društvenoga djelovanja. Sociološki gledano, ekonomsko djelovanje dio je strategija društvenih aktera koji zauzimaju različite položaje u društvu i imaju različite ekonomske interese. Ekonomska liberalizacija u Hrvatskoj očito odražava, barem trenutačno, interese relativno manjih dijelova društva u tranzi-

ciji, a ekonomski paternalizam interese većine. No bez obzira na to da li kratkoročno ili dugoročno, ekonomske su orijentacije u funkciji repertoara moći i sukoba strateških aktera. Sociolozi su stoga mnogo bliži drugim dvama pristupima. Bliski neoinstitucionalizmu i njegovim reformističkim implikacijama jesu radovi o "deindustrijalizirajućim elitama" (Županov, 2001.), hrvatskim menadžerima i dioničkim društvima (Čengiđ, 2001.) te krizi i reformi socijalne politike (Puljiz, 2001.; Zrinščak, 2003.). U njima su opisani tradicionalni i moderni te mješoviti obrasci ponašanja i institucija, zatim loši, uspješni i neizvjesni oblici prilagodbe na ekonomske promjene, dakle realni umjesto idealnih tipova procesa promjena.

Za razliku od ekonomske, sociološka je literatura u kategoriji "trećega puta" relativno brojna i akademski utjecajna. U nju se ubrajaju radovi s područja istraživanja zaštite okoliša, čiji se autori zalažu za "socijalno-tržišni" režim zaštite okoliša i objedinjujući svjetski etos razvoja (Cifrić, 1998., 2002.), te "ekološko opismenjavanje" političkih, poduzetničkih i kulturnih elita (Lay, 2001.); zatim radovi u kojima se teorijski osmišljava "treći val" hrvatske modernizacije na pretpostavkama ekološke održivosti, razvoja gradova srednje veličine te nacionalne i građanske solidarnosti (Rogić, 2000.) ili redefiniraju značenja znanja u sklopu poimanja sociokulturnoga kapitala primjerenoga Hrvatskoj (Katunarić, 2001.).

Radovi hrvatskih politologa o tranziciji uključuju analizu sociokulturnih pretpostavki tranzicije unutar teorijskih okvira srodnih neoinstitucionalizmu, a sve da bi se objasnili stupnjevi prilagodbe institucija liberalne demokracije u hrvatsko društvo. Takva istraživanja i rasprave usredotočeni su na političku kulturu studenata (Vujčić, 2001.), antisrpsku sastavnicu hrvatske političke kulture (Mirić, 1999.), vrijednosne orijentacije u izbornom ponašanju građana (u kojima prevladava egalitarizam vezan za etatizam: Šiber, 2001.) i rascjep biračkoga tijela na tradicionalni (etnocentrički, religiozni) i moderni dio (tolerantniji, sekularan) (Zakošek, 2001.).

Iako je obogatila fond teorijskih pojmova i empirijskih spoznaja o sociokulturnim pretpostavkama hrvatske tranzicije, neekonomska literatura nije modelirala znanje primjenjivo u praksi i konkurentno ekonomskim modelima koji počivaju na ekonomskom redukcionizmu. Glavni razlog tomu nije specifično hrvatski nego, slikovito rečeno, "rodni", jer je riječ o sferi "mekih znanosti" i "mekih pojmova", neprikladnih za egzaktnu operacionalizaciju i, još više, socijaldarvinistički obrazac koji fungira u gotovo svim područjima primjene "tvrdih" znanja, od proizvodnje tolike količine kontraindiciranih lijekova i sve brže zastarijevajućih tehnoloških izuma do kompetitivnih tržišta u kojima se sve više spušta dobna granica konkurentnosti. Apstraktna sljepoća i redukcionizam mo-

dela predstavljaju kognitivni kraj "tvrdih" strategija, jer protivnika, kao i neprijatelja, valja izbaciti iz igre. "Meka znanja", nasuprot tome, teže otvaranju, uključivosti i ideologijskoj širini, čije neodređene diskurzivne opsege ne može prihvatiti ni operacionalni jezik modela ni sve šire privatno gospodarstvo, sve škrtije prema javnom financiranju, sve sklonije iskazivanju svih vrijednosti kroz cijenu koštanja na tržištu i sve manje demokratski nastrojeno (Barber, 2004.).

Zbog te ekonomske indispozicije modeli znanja o društvu ne moraju, dakako, biti manje intrinzično vrijedni ili istiniti u širem smislu još neostvarenih mogućnosti ili manje pridonijeti općem dobru u smislu znanja koje će biti korisnije u (drukčijoj) budućnosti – u odnosu na ekonomske modele. No izvanakademski "modus 2" znanja, slično standardnom tržištu, počiva na sadašnjosti i njezinim trendovima, predodžbi o činjenicama koje trenutačno vrijede i produžuju se na neizvjesno vrijeme: silom moći svojih strategijskih nositelja. Tako u sadašnjoj etapi tranzicije iz (ne tako sirovoga) socijalizma u (periferni) kapitalizam šire akademsko znanje ili "modus 1", koji uključuje humanističke, zapravo prosvjetiteljske, obzire (znanje koje služi dobrobiti što većega broja ljudi) – atrofira. Posljedica se očituje i u stanovitom omalovažavanju sociokulturnih pretpostavki tranzicije, što se u političko-ekonomskoj praksi iskazuje u bezobzirnosti prema potrebama i navikama radnika. Pa ipak, položaj znanstvenika koji se ne slažu s apsolutizacijom tržišta i položaj radnika koji se s time također, premda na drugi način, ne slažu – nije isti. Većina istraživača ipak ostaje na svom poslu, pripadajući (još uvijek) zaštićenom javnom sektoru. Jedini izlaz iz prijeteće društvene hipokrizije znanosti može biti samo programatski: istraživanje i modeliranje mogućnosti socijalno odgovornoga tržišnog gospodarstva, kulturno i ekološki senzibilizirane politike održiva razvoja i političkog natjecanja u demokraciji sa širokim udjelom građana u odlučivanju.

BILJEŠKE

---

¹ Što se primjera u Hrvatskoj tiče, čini se da je manje skandalozno ne poznavati razliku između društvenih staleža, slojeva i kategorija zanimanja (slučaj Zlatko Čanjug), između naškrabanog crteža i umjetničkog djela (slučaj Borislav Škegro) ili između stranke i pokreta (slučaj ranoga HDZ-a), nego izjaviti da je poreznicima, što se utroška vremena tiče, lakše obračunavati PDV s 20% nego 22% (slučaj Miomir Žužul).

² U sociologiji su, na primjer, tranzicijske promjene potisnule u drugi plan ne samo (neo)marksističku teoriju nego i (neo)funktionalističku, jer potonja, slično kejnzijanskoj ekonomskoj teoriji, naglašava važnost institucionalnih mehanizama društvene integracije i konsenzusa, odnosno države (usp. Müller, 1995.).

³ Inače, prema mišljenju niza nobelovaca, najutjecajnijem ekonomistu 20. stoljeća (Buchanan i sur., 2001.).

⁴ To je njegov *vae victis* upućen gubitnicima u novoj areni koja sredstvima ekonomskog uskraćivanja na "civiliziran" način demonstrira bezobzirnost i nemilost koju su prošli poreci moći demonstrirali brutalnije: Božji izabranici lomačama, rani kapitalisti novim porobljavanjem seljaka i domorodaca, boljševici kazamatima, a nacisti koncentracijskim logorima.

⁵ Eklatantan primjer pružala je debata u Hrvatskom saboru u drugoj polovici srpnja 2003. oko prodaje udjela nacionalne naftne kompanije INA mađarskoj kompaniji MOL.

⁶ Liberalno orijentiranih ekonomista bilo je u Hrvatskoj i Sloveniji, a i Srbiji (autor ovog članka bio je sudionikom niza njihovih rasprava u Beogradu), a pristalica "dogovorne ekonomije" i kvazietatizma bilo je mnogo u svim bivšim republikama. No političkim trijumfom S. Miloševića, ekonomski okrunjenim monetarnim udarom (na "topčidersku banku"), sve su ekonomske rasprave konačno pale u vodu i postale irelevantnima, dočim je rat trebao, upravo prema smislu poznate Miloševićeve izjave o tome što tko gubi u miru, a dobiva u ratu, dovršiti učinke monetarnog udara: vojnim udarom na infrastrukturu i industriju "neprijateljskih područja" u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini.

^{6a} Iduća podjela i prikaz odnose se na odabrane radove, a ne i njihove autore, odnosno druge njihove radove.

⁷ Izostavljeni su neki drugi radovi koji bi po smislu ovamo pripadali, npr. iz redova "zelene ekonomije", ali koji imaju zanemariv utjecaj među ekonomskim stručnjacima u Hrvatskoj.

LITERATURA

Altman, M. (2000.), A Behavioral Model of Path Dependency: The Economics of Profitable Inefficiency and Market Failure. *Journal of Socio-Economics*, 29 (2): 127-146.

Baletić, Z. (2001.), Pogrešna koncepcija stabilizacije. U: M. Meštrović (ur.), *Globalizacija i njene refleksije u Hrvatskoj*. Zagreb: Ekonomski institut, 185-200.

Barber, B. R. (2004.), End of Democracy? Privatisierung korumpiert die res publica. *Die Neue Gesellschaft / Frankfurter Hefte*, 1-2: 6-12.

Bičanić, I. (2001.), Einige Probleme und Grenzen nominaler und realer Konvergenz der kroatischen Wirtschaft. U: Weber, B. Dvornik, S., Hrsg., *Kroatien ein Jahr nach dem Umbruch – erste Bilanz*. Fachtagung, Berlin, 23. bis 25. Februar 2001, Dokumentation. Zagreb: Heinrich Böll Stiftung, 33-44.

Beyer, J., Wielgoths, J. (2001.), On the Limits of Path Dependency. Approaches for Explaining Postsocialist Institution Building. *East European Politics & Societies*, 15 (2): 356-370.

Bockman, J. i Eyal, G. (2002.), Eastern Europe as a Laboratory for Economic Knowledge: The Transnational Roots of Neoliberalism. *American Journal of Sociology*, 108 (2): 310-352.

Buchanan, J. M., Debreu, G., Klein, R. L., Friedman, M., Solow, R. M. (2001.), The most significant contributions to economics during the twentieth century. *European Journal of History of Economic Thought*, 8 (3): 289-297.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 1-2 (69-70),
STR. 147-168

KATUNARIĆ, V.:
VRIJEDITI I KOŠTATI...

Cifrić, I. (1998.), Percepcija razvoja i okoliša. U: I. Cifrić, O. Čaldarović, R. Kalanj (ur.), *Društveni razvoj i ekološka modernizacija. Prilozi sociologiji tranzicije*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 109-136.

Cifrić, I. (2002.), *Okoliš i održivi razvoj. Ugroženost okoliša i estetika krajinolika*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Coleman, J. S. (1990.), *Foundations of Social Theory*. Cambridge: The Belknap Press.

Čengić, D. (2001.), *Vlasnici, menadžeri i kontrola poduzeća*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Čučković, N. (2001.), Utjecaj postprivatizacijske vlasničke strukture na kvalitetu korporacijskog upravljanja u Hrvatskoj. U: D. Čengić, I. Rogić (ur.), *Upravljačke elite i modernizacija*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 213-240.

Ekelund, R. B., Jr i Tollison, R. D. (1997.), On institutional theory and preclassical economies: mercantilism revisited. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 4 (3): 375-399.

Franičević, V. (1998.), Problemi s racionalnim čovjekom: prema institucionalističkoj rekonstrukciji ekonomske teorije. U: M. Meštrović i A. Štulhofer (ur.), *Sociokulturni kapital i tranzicija u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, 37-60.

Fourcade-Gourinchas, M. (2001.), Politics, institutional structures, and the rise of economics: A comparative study. *Theory and Society*. Vol. 30, 397-447.

Fourcade-Gourinchas, M., Babb, S. L. (2002.), The Rebirth of the Liberal Creed: Paths to Neoliberalism in Four Countries. *American Journal of Sociology*, 108 (3): 533-579.

Gibbons, M., Limoges, C., Nowotny, H., Schwartzman, S., Scott, P., Trow, M. (1997.), *The New Production of Knowledge*. London: Sage.

Horvat, B. (1995.), *The Theory of Value, Capital and Interest*. Aldershot: E. Elgar.

Horvat, B. (1999.), *The Theory of International Trade*. London: Macmillan.

Horvat, B. (2002.), *Kakvu državu imamo, a kakvu državu trebamo?* Zagreb: Prometej.

Hunt, I. (2001.), How the Laws of Economy Lie. *Journal of Applied Philosophy*, 18 (2): 119-133.

Katunarić, V. (2001.), Nove elite, nacionalni konsenzus i razvoj. U: D. Čengić, I. Rogić (ur.), *Upravljačke elite i modernizacija*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 117-144.

Korošić, M. (1988.), *Jugoslavenska kriza*. Zagreb: Naprijed.

Korpi, W. (2003.), Welfare-State Regress in Western Europe: Politics, Institutions, Globalization and Europeanization. *Annual Review of Sociology*. Vol. 29, str. 589-609.

Lay, V. (2001.), Održivi razvoj i ekološka (ne)osviještenost političkih i poduzetničkih elita Hrvatske. U: D. Čengić, I. Rogić (ur.), *Upravljačke elite i modernizacija*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 195-209.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 1-2 (69-70),
STR. 147-168

KATUNARIĆ, V.:
VRIJEDITI I KOŠTATI...

- Lovrinčević, Ž. (ur.) (2001.), *Hrvatska u 21. stoljeću – Makroekonomija*. Zagreb: Ured za strategiju razvitka Republike Hrvatske.
- Meagher, G., Wilson, S. (2002.), Complexity and practical knowledge in the social sciences. *British Journal of Sociology*, 53 (4): 659-667.
- Mihaljek, D. (2000.), Prilog izradi dugoročne strategije privrednog razvoja Hrvatske. *Financijska teorija i praksa*, 24 (4): 527-602.
- Mirić, J. (1999.), *Demokracija i ekskomunikacija. Prilozi istraživanju hrvatske političke kulture*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta.
- Müller, K. (1995.), Vom Kommunismus zur Postmodernität?. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 47 (1): 37-64.
- Nef, J. i Robles, W. (2000.), Globalization, Neoliberalism, and the State of Underdevelopment in the New Periphery. *Journal of Developing Societies*, 31 (2): 481-208.
- Ott, K. (ur.) (2003.), *Croatian Accession to the European Union. Economic and Legal Challenges*. Zagreb: Institute of Public Finance, Friedrich Ebert Stiftung.
- Portes, A. (1999.), Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, Vol. 24, 1-24.
- Puljiz, V. (2001.), Hrvatska: od pasivne prema aktivnoj socijalnoj državi. *Revija za socijalnu politiku*, 8 (1): 1-18.
- Putnam, R. (1993.), *Making Democracy Work*. Princeton: Princeton University Press.
- Rossteutscher, S. (2002.), Advocate or Reflection? Associations and Political Culture. *Political Studies*. Vol. 50, 514-528.
- Rogić, I. (2000.), *Tehnika i samostalnost. Okvir za sliku treće hrvatske modernizacije*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Šiber, I. (2001.), Političko ponašanje birača na izborima 1990.-2000. U: M. Kasapović, (ur.), *Hrvatska politika 1990.-2000*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 65-98.
- Šiber, I. (1998.), Povijesni i etnički rascjepi u hrvatskom društvu. U: M. Kasapović, I. Šiber, N. Zakošek (ur.), *Birači i demokracija*. Zagreb: Alinea, 51-94.
- Šonje, V. (1998.), Trebaju li ekonomisti i sociolozi razgovarati o ukusima?. U: M. Meštrović i A. Štulhofer (ur.), *Sociokulturni kapital i tranzicija u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, 143-156.
- Šonje, V. (2001.), 'Liberalizam' u vođenju ekonomske politike. U: M. Meštrović (ur.), *Globalizacija i njene refleksije u Hrvatskoj*. Zagreb: Ekonomski institut, 149-164.
- Štulhofer, A. (2000.), *Nevidljiva ruka tranzicije – ogledi iz ekonomske sociologije*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagreb.
- Teodorović, I. (2001.), Tranzicijski proces u globalnoj okolini. U: M. Meštrović (ur.), *Globalizacija i njene refleksije u Hrvatskoj*. Zagreb: Ekonomski institut, 133-148.
- Torfin, J. (2001.), Path-Dependent Danish Welfare Reforms: The Contribution of the New Institutionalisms to Understanding Evolutionary Change. *Scandinavian Political Studies*, 24 (4): 277-309.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 1-2 (69-70),
STR. 147-168

KATUNARIĆ, V.:
VRIJEDITI I KOŠTATI...

Vehovec, M. (2002.), Evolucijsko-institucionalni pristup razvoju poduzetništva. U: D. Čengić, M. Vehovec (ur.), *Poduzetništvo, institucije i sociokulturni kapital*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Vujčić, V. (2001.), *Politička kultura demokracije*. Osijek-Zagreb-Split: A-linea.

Weber, M. (1976.), *Privreda i društvo*. Beograd: Prosveta.

Zafirovski, M. (2003.), What is Rationality? Selected Conceptions from Social Theory. *Social Epistemology*, 17 (1): 13-44.

Zakošek, N. (2001.), Struktura biračkog tijela i političke promjene u siječanjanskim izborima. U: M. Kasapović (ur.), *Hrvatska politika 1990.-2000*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 99-122.

Zrinščak, S. (2003.), Socijalna politika u kontekstu korjenite društvene transformacije postkomunističkih zemalja. *Revija za socijalnu politiku*, 10 (2): 135-160.

Županov, J. (2001.), Industrijalizirajuća i dezindustrijalizirajuća elita u Hrvatskoj u drugoj polovici 20. stoljeća. U: D. Čengić, I. Rogić (ur.), *Upravljačke elite i modernizacija*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 11-36.

Županov, J. (1983.), Tržište rada i samoupravni socijalizam. *Naše teme*, 27 (3): 266-271.

To Be Worth and to Cost: Social-Cultural Prerequisites of Transition in the Recent Works of the Croatian Economists

Vjerran KATUNARIĆ
Faculty of Philosophy, Zagreb

Three different approaches to social-cultural prerequisites of transition within a body of economic literature in Croatia are analysed: reductionist/neo-liberal, contextual/neo-institutional, and relativist/"third way". The first approach either ignores social-cultural facts or re-interprets them narrowly in the terms of *homo economicus* of the rational choice model. The second approach includes a variety of interpretations of social-cultural values (from a modified rational choice version to social constructionist approach). The third approach (where "relativism" epitomises an extreme version of neo-institutional concept of "path dependency", and the "third way" means an idea of socialist market economy) has no broader support in mainstream economics. Concurrently, the sociological approaches to transition are articulated more evenly in terms of neo-institutionalism and in terms of the "third way", whereas virtually no work exists in support to the economic reductionism approach; and the political science approach articulates its own variety of neo-institutional approaches, with an aim at explaining the adaptation of institutions of liberal democracy to the cleavage

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 1-2 (69-70),
STR. 147-168

KATUNARIĆ, V.:
VRIJEDITI I KOŠTATI...

of traditional and modern values in the Croatian society. The author concludes that this constellation of the approaches of the three disciplines reflects not merely their theoretical and topical differences, but also the fact that economic models are highly applicable mainly due to their economic reductionism manner.

Wert sein und kosten: Sozio-kulturelle Voraussetzungen der Transition in jüngeren Arbeiten kroatischer Wirtschaftswissenschaftler

Vjerran KATUNARIĆ
Philosophische Fakultät, Zagreb

Der Gegenstand dieser Untersuchung sind drei verschiedene Ansätze zu den sozio-kulturellen Voraussetzungen der Transition in Kroatien, wie sie in den Arbeiten kroatischer Wirtschaftswissenschaftler nachzulesen sind: 1. Reduktionismus / Neoliberalismus, 2. Kontextualismus / Neoinstitutionalismus und 3. Relativismus / "der Dritte Weg". Bei der erstgenannten Ansatzweise werden sozio-kulturelle Voraussetzungen entweder nicht beachtet oder gemäß dem Modell des Homo oeconomicus im Gefüge der Theorie der "rationalen Wahl" verstanden. Die zweite Ansatzweise impliziert ein breiteres Verständnis sozio-kultureller Werte (von der modifizierten Version der Theorie der "rationalen Wahl" bis hin zum sozialen Konstruktivismus). Der dritte Ansatz ("Relativismus" besagt hier die finale Form des neoinstitutionalistischen Konzeptes der "Abhängigkeit vom zurückgelegten Weg"; "der Dritte Weg" verweist auf die Idee einer "sozialen Marktwirtschaft" auf nicht kapitalistischer Grundlage) fand kaum Aufnahme unter den Wirtschaftsexperten in Kroatien. Parallel dazu wurden soziologische Ansätze zur Transition sowohl im Sinne des Neoinstitutionalismus als auch des "Dritten Weges" vorgebracht, während zum ökonomischen Reduktionismus praktisch keine Arbeiten vorliegen. Der politologische Ansatz wiederum präsentiert seine Sichtweise, die den Positionen des Neoinstitutionalismus nahe liegt, und möchte erklären, wie es zur Anpassung der Institutionen der liberalen Demokratie an den Spalt, der sich in der kroatischen Gesellschaft zwischen traditionellen und modernen Werten aufgetan hat, gekommen ist. Der Autor schließt, dass eine solche Ansatzkonstellation von Seiten dreier Disziplinen Applikationsmöglichkeiten berge, die sich im Wesentlichen nicht unterscheiden. Hierbei dominieren ökonomische Modelle, die auf den Grundsätzen des ökonomischen Reduktionismus aufbauen.